

Jan NOORDEGRAAF (Vrije Universiteit Amsterdam)

Koloniaal Nederlands in verandering Afrikaans versus Amerikaans Leeg Duits¹

Abstract

This article deals with the views held by contemporary linguists on the state of two former Dutch colonial dialects, viz. Cape Dutch (Afrikaans) and North-American Low Dutch (Leeg Duits) around 1900. First of all, it is discussed to what extent Otto Jespersen's (1860–1943) well-known ideas on 'progress in language' were applied at the time to Afrikaans, a 'hyperanalytic' and 'new language'. As it happened, in their *questione della lingua* several Afrikaans scholars had emphasized the 'progressive' character of Afrikaans as early as 1875. Secondly, an outline is made of the contemporary study of the language of 'the only major colonial settlement of Dutch-speakers outside of Southern Africa', viz. Low Dutch. In particular, the observations of the Dutch creolist D.C. Hesselings (1859–1941) pertaining to Low Dutch are examined. Finally, attention is paid to the question how one has sought to explain the divergence between Low Dutch, now definitively extinct, and Cape Dutch.

1. Plaatsbepalingen

In het begin derzelfde eeuw, waarin de Kaapkolonie gesticht werd, wam Noord-Amerika, in het bijzonder Nieuw-Amsterdam met het daarachter liggende land, in Hollandsch koloniaal bezit.

Jac. van Ginneken & J. Endepols, *De regenboogkleuren van Nederlands taal* (1917: 219)

In de laatste decennia van de negentiende eeuw bestond er in Nederland, zoals bekend, een brede belangstelling voor het Afrikaans. In taalkundige kring bleek

¹ Deze tekst is gebaseerd op een tweetal lezingen die ik onlangs over dit onderwerp heb gehouden, de eerste tijdens het Internationaal Seminarie Afrikaans van de Universiteit Gent, 2–6 juli 2012, en de tweede in het kader van de workshop 'Towards a social typology of language contact and genesis in the (post-)colonial context using the example of overseas Dutch-based varieties', Vrije Universiteit Brussel, 23–24 november 2012.

men daarnaast ook geïnteresseerd in een ander talig erfdeel van de Nederlandse koloniale expansie uit de zeventiende eeuw, het zogeheten ‘Leeg Duits’ (‘Laag Duits’, ‘Low Dutch’). Dat was de taal van de nazaten van Peter Stuyvesant, de laatste gouverneur van de kolonie Nieuw-Nederland. Het was een taal die honderd jaar geleden nog steeds — zij het op beperkte schaal — in New York State en New Jersey gehoord kon worden.

Contemporaine Nederlandse taalkundigen was het niet ontgaan dat tweeënhalve eeuw nadat Nieuw-Nederland onder Engels bewind was gekomen, het Leeg Duits nog herkenbaar was als een Nederlandse taalvariëteit. Het Afrikaans daarentegen had zich ontwikkeld tot een taal met duidelijk van het Nederlands afwijkende kenmerken. Terwijl het Afrikaans in hoog tempo werd gestandaardiseerd (cf. Deumert 2004) en in 1925 werd erkend als een van de officiële talen van de Unie van Zuid-Afrika, naast het Nederlands en het Engels, zette de neergang van het Leeg Duits in het laatste kwart van de negentiende eeuw juist krachtig door. Met enige spoed poogden taalkundigen nu de laatste resten koloniaal Nederlands in Noord-Amerika eindelijk eens in kaart te brengen, maar zonder problemen ging dat niet.

Dit artikel is gesitueerd op het snijpunt van deze twee lijnen: de opgaande lijn van het Afrikaans en de neergaande van het Leeg Duits. Afrikaans en Leeg Duits werden in 1896 al in één artikel tezamen besproken door de Nederlandse geleerde Jan te Winkel, maar op een voor taalkundigen betrekkelijk onbevredigende wijze, zoals ik eerst zal laten zien. Daarna komt aan de orde hoe het Afrikaans vanuit een optimistische, enigszins darwinistisch gekleurde visie (cf. Kruisinga 1941) kon dienen als voorbeeld *par excellence* van ‘progress in language’, zoals de Deense linguïst Otto Jespersen de ontwikkeling tot een gedeflecteerde taal heeft genoemd. Overigens hadden Afrikaanse taalkundigen vóór Jespersen deze ontwikkeling linguïstisch al weten te legitimeren.

In het tweede gedeelte van dit artikel bespreek ik enkele aspecten van de studie van het Leeg Duits, dat weliswaar te laat en in te beperkte mate, maar toch voldoende in kaart gebracht is om te kunnen zien in welke opzichten het verschilt van z’n Afrikaanse tegenhanger. In de literatuur is wel gesteld dat het Leeg Duits rond 1900 typische kenmerken vertoonde van ‘language decay’. Voor de divergente ontwikkeling van deze koloniale dialecten is in de loop van de tijd door Nederlandse en Amerikaanse taalkundigen een verklaring gegeven. Die proeven van verklaring worden, ten slotte, nader toegelicht.

Recente en relevante achtergrondliteratuur voor hier behandelde thema’s is in ruime mate beschikbaar. Wie een bruikbaar historisch overzicht wil hebben van de Nederlandse koloniale geschiedenis, kan ik verwijzen naar het boek van Piet Emmer en Jos Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld. De geschiedenis van Nederland overzee* (2012); daarin komen zowel Nieuw-Nederland als de Kaapkolonie aan de orde. En in zijn onlangs verschenen *Dutch. Biography of a language* (2013) schenkt Roland Willemyns adequaat aandacht aan de lotgevallen van

zowel het Leeg Duits als het Afrikaans, twee koloniale dialecten die volgens Te Winkel beide een wereldtaal hadden kunnen worden.

2. Nederlands als wereldtaal

In het jaar 1899, niet lang vóór het begin van de Tweede Anglo-Boerenoorlog, liet de Amsterdamse taalgeleerde Jan te Winkel (1847–1927) aan het Nederlandse volk weten dat er alsnog de mogelijkheid bestond dat het Nederlands zich tot een wereldtaal zou ontwikkelen. In de zeventiende eeuw was dat mislukt, want gouverneur Peter Stuyvesant had in 1664 Nieuw-Amsterdam, het latere New York, aan de Engelsen moeten overgeven. Anders had men in de Verenigde Staten nu overal Nederlands gesproken, zo had Te Winkel een paar jaar eerder al betoogd (Te Winkel 1896: 340). In het voormalige Nieuw-Nederland was, jammer genoeg, het Engels de voertaal geworden.

Maar als de oorlog in Zuid-Afrika voor de Boeren goed zou aflopen — en daar twijfelde Te Winkel eigenlijk niet aan-, dan zou er een nieuwe wereldstaat ontstaan. Deze Verenigde Staten van Zuid-Afrika zouden zich ontwikkelen ‘tot een even machtig wereldrijk (...) als de Vereenigde Staten van Noord-Amerika in de negentiende eeuw zijn geworden.’ En voor ons Nederlanders zou dat een belangrijke gebeurtenis zijn: het was de laatste kans ‘om onze taal tot eene wereldtaal (...) te maken’ (Te Winkel 1899: 32).

Zoals we inmiddels weten, heeft de geschiedenis Te Winkel geen gelijk gegeven, maar de sporen van het wereldrijk dat Nederland ooit geweest is, zijn nog steeds te vinden. Het Afrikaans mogen we wel de meest succesvolle loot aan de stam van het zeventiende-eeuwse Nederlands noemen, maar daarnaast heeft de Nederlandse koloniale expansie die in de zeventiende eeuw is begonnen, een taalkundige erfenis nagelaten waar lange tijd te weinig naar is omgekeken. Het betreft onder meer het Nederlands in de Caraïben, in Suriname, op Ceylon en in Nederlands-Indië. En honderd jaar geleden waren er, zoals hiervoor al is opgemerkt, in de Verenigde Staten nog steeds mensen die een variëteit van het Nederlands spraken, de taal van de nakomelingen van Peter Stuyvesant (1612–1672). Het is de taalvariëteit die later bekend is geworden als het Leeg Duits. In de eerste decennia van de twintigste eeuw werd het nog gesproken op het platteland in de staat New Jersey (het Jersey Dutch) en in de buurt van de stad Albany, het vroegere Beverwijk, in de Mohawk Valley, dat is *up state* New York: het Mohawk Dutch. Ik zal verder de overkoepelende term ‘Leeg Duits’ gebruiken.²

Een vraag die niet lang na de door Te Winkel geuite wensdroom gesteld werd, was die naar de onderlinge verschillen tussen het Afrikaans en het Leeg Duits. Het lag voor de hand in een tijd waarin de historische en vergelijkende taalwetenschap

² Voor de herkomst van deze term zie Noordegraaf 2010.

tot grote bloei gekomen waren, zo'n vraag te stellen, zeker toen in de laatste decennia van de eeuw ook het dialectonderzoek een grote vlucht nam — Te Winkel was zelf rond 1900 actief betrokken bij de publicatie van een Nederlandse dialectatlas. Hoe was de ontwikkeling van de beide koloniale dialecten geweest en hoe waren de rond 1900 bestaande verschillen in taalstructuur te verklaren? De titel van Te Winkels artikel uit 1896 over 'Het Nederlandsch in Noord-Amerika en Zuid-Afrika' is in dit opzicht enigszins misleidend voor wie hier de allereerste contrastieve taalkundige beschrijving van beide vroegere koloniale dialecten verwacht; op zeven bladzijden na is het stuk geheel gewijd aan het Afrikaans. En wat het Leeg Duits betreft (de auteur hanteert de term 'Low Dutch') beperkt Te Winkel zich tot wat commentaar op de Nederlandse herkomst van bepaalde Amerikaans-Engelse woorden die hij gevonden had in taalboekjes over 'Americanisms'. Overigens meende Te Winkel — ten onrechte — dat het Leeg Duits toentertijd al uitgestorven was. Een vergelijkende structurele analyse van het Afrikaans en het Leeg Duits kon hij, waarschijnlijk bij gebrek aan voldoende data, niet geven. Merk op dat een dergelijke vergelijking pas mogelijk werd nadat er voldoende betrouwbare data inzake het Leeg Duits beschikbaar waren gekomen, en dat gebeurde pas in 1910. Het Afrikaans echter had reeds eerder de aandacht van bevoegde taalkundigen getrokken.

3. 'Progress in language': het Afrikaans

Aan het eind van de negentiende eeuw was er grote belangstelling voor de situatie in Zuid-Afrika. Dit had te maken met de oorlog tussen Groot-Brittannië en de beide Boerenrepublieken, Transvaal en Oranje-Vrijstaat (1899–1902), die niet alleen bij de oude 'stamverwanten' in Nederland, maar ook internationaal in het brandpunt van de belangstelling stond (cf. Bossenbroek 2013). Daarnaast had een krachtig Afrikaner nationalisme in de periode vanaf 1875 de nodige taalstrijd gevoerd en het Afrikaans in spraakkunst en woordenlijst vastgelegd en dat was Nederlandse taalonderzoekers beslist niet ontgaan (cf. Stoffel 1882). Maar ook buiten Nederland trok de relatief jonge taal de aandacht. Europese linguïsten zoals de vermaarde creolist Hugo Schuchardt (1842–1927) uit Graz waren serieus geïnteresseerd in de vraag hoe de ontwikkeling van het zeventiende-eeuws Nederlands naar de gedeflecteerde 'Kapholländischen Sprache' zich voltrokken had en hoe het resultaat daarvan rond de eeuwwisseling taalkundig geduid kon worden. Een van de andere geïnteresseerden was de Deense anglist Otto Jespersen (1860–1943), die zich in 1903 voornam om uitvoerig over dit 'extremely interesting' 'Cape Dutch' te gaan schrijven. In hoeverre konden gegevens uit deze taal zijn 'progress in language'-theorie bevestigen? Ik zal zijn verspreide opmerkingen over het Afrikaans hieronder bijeenbrengen en van enige context voorzien.³

³ De hierna volgende paragrafen vormen een herziene en uitgebreide versie van wat ik eerder over deze casus geschreven heb (cf. Noordegraaf 2008a).

3.1. Jespersen over het Afrikaans

Tot de interessante werken die in het laatste decennium van de negentiende eeuw op taalkundig gebied verschenen zijn, kunnen we ongetwijfeld ook *Progress in Language* (1894) rekenen. Dit programmatische boek van Otto Jespersen wordt nu nog steeds als een taalkundige ‘classic’ beschouwd. De doelstelling van zijn werk formuleert Jespersen als volgt:

I shall try to show that we are justified in [...] saying the fewer and shorter the forms [of a language], the better; the analytic structure of modern European languages is so far from being a drawback to them that it gives them an unimpeachable superiority over the earlier stages of the same languages. The so-called full and rich forms of the ancient languages are not a beauty but a deformity (Jespersen 1894: 14).

Jespersen stelt nu dat het moderne Engels superieur is aan bijvoorbeeld het Latijn, het Hottentots en aan het oudste Engels (22), omdat de analytische structuur ervan het spreken gemakkelijker maakt en minder inspanning vraagt van de kant van de hoorder (111). Het bespaart aan alle Engelssprekenden een aanzienlijke hoeveelheid ‘brain work’, in het bijzonder aan een kind dat die taal moet leren (19). Vanuit dit gezichtspunt bezien is, om een concreet voorbeeld te geven, het verlies van naamvalsuitgangen in de loop van de geschiedenis, deflectie, niet een teken van verval, maar juist van vooruitgang. ‘The virtue of a language’, betoogde hij, is gelegen in ‘the art of accomplishing much with little means, or, in other words (...) to express the greatest amount of meaning with the simplest mechanism’.

‘Progress’ wordt door Jespersen weliswaar gezien als een universele wet van taalontwikkeling, maar aangezien het Engels het voornaamste object van onderzoek is, ligt de focus vooral op die taal. Overigens bevat het boek ook een hoofdstuk over ‘The History of Chinese and Word-Order’, een hoofdstuk over ‘Primitive Grammar’, waarin de Bantoetalen uit Zuid-Afrika worden besproken, en het befaamde slothoofdstuk over de ‘Origin of Language’. Hoe dit ook zij, de ondertitel van *Progress in Language* luidt: ‘With special reference to English’.⁴

De Afrikaner Daniël Bosman (1888–1960), die in 1916 aan de universiteit van Groningen promoveerde op een proefschrift over *Afrikaans en Maleis-Portugees*, deed de Deense anglist een interessante aanvulling aan de hand. Als tweede stelling bij zijn dissertatie⁵ poneerde hij: ‘Die posisie wat Jespersen in *Progress*

⁴ Dit boek uit 1894 is deels een bewerking van het in 1891 ook afzonderlijk verschenen *Fremskridt i sproget* (‘vooruitgang in taal’), dat de inleiding vormde — hetzelfde zetsel is gebruikt — van Jespersens Kopenhaagse proefschrift *Studier over engelske Kasus. Første Raekke* (‘eerste reeks’) dat in hetzelfde jaar verdedigd werd. Zie de opmerkingen daarover van Logeman (1895: 265) en van Jespersen zelf (1995: 82).

⁵ In Nederland is het aan de meeste universiteiten nog steeds gebruikelijk om aan een academisch proefschrift een reeks uiteenlopende korte beweringen (‘stellingen’) toe te voegen die bij de mondelinge verdediging van het proefschrift aan de orde gesteld kunnen worden.

in Language, op grond van sij eenvoudige grammatika, aan Engels toeskrijf, kan met nog meer reg aan Afrikaans toegeken word.’ Die stelling lijkt me goed te verdedigen.

In eerste instantie lijkt het erop dat Jespersen deze wenk ter harte genomen heeft. In zijn *Language. Its nature, development and origin* van 1922 maakt hij namelijk een opmerking over het Afrikaans: ‘European Dutch [...] is in many respects behindhand as compared with African Dutch’ en hij spreekt in dat verband van ‘a progressive evolution’ die heeft plaatsgevonden (Jespersen 1922: 364–365).⁶ Maar bij nader inzien blijkt dat Jespersen al veel eerder geïnteresseerd was in het Afrikaans. Zijn belangstelling voor deze taal is mogelijk gewekt door het bestuderen van *Die Sprache der Buren* (1901) van de Duitser Heinrich Meyer (1869–1945), een boek waar hij in *Language* naar verwijst als hij het heeft over genitiefconstructies in ‘de Taal’, het Afrikaans dus, zoals *Marie-se boek* (Jespersen 1922: 383).

In 1903 publiceerde Jespersen in het *Nordisk Tidsskrift for Filologi* een korte aankondiging van het zojuist genoemde boek van Meyer. In die aankondiging signaleert hij ‘the very interesting development of that new language’, het Afrikaans, dat door Meyer ook wel de ‘Burensprache’ genoemd wordt (cf. Meyer 1900). Na enkele studies daarover vermeld te hebben merkt Jespersen op dat hij van plan is om ‘in a not too distant future to write more at length about Cape Dutch and related subjects’ (Jespersen 1903:27–28; cursivering toegevoegd). Of hij dat voornemen ooit uitgevoerd heeft, is me niet duidelijk, maar een paar jaar later lijkt Jespersen zich inderdaad uitvoeriger in het Afrikaans verdiept te hebben. Hij schrijft dan namelijk dat in Zuid-Afrika

we find a language which has perhaps thrown off *more of the old flexional complexity than any other Germanic language, English not even excepted*, namely Cape Dutch or ‘Afrikaansch’ (...). The total absence of distinction of gender, the dropping of a great many endings, an extremely simple declension and conjugation, which has given up, for instance, any marks of different persons and numbers in the verbs, and other similar traits, distinguish *this extremely interesting language* from European Dutch (Jespersen 1905: 14; cursivering toegevoegd).

Hoe is deze ‘simplification’ nu tot stand gekomen? Onder verwijzing naar studies van H. Meyer (1901) en van D.C. Hesseling (1899) stelt Jespersen:

In the latest book on Cape Dutch [*sc.* Meyer 1901] the simplification is attributed, not to any particular tongue, but to the fact that the language has been largely spoken *by people having originally had a different mother tongue*, no matter what that tongue was in each individual case (Jespersen 1905: 14; cursivering toegevoegd).

Het boek van Hesseling vindt hij trouwens ‘extremely interesting’ (1903: 27); in het tweede gedeelte van dit artikel kom ik daarom op het werk van deze Leidse

⁶ De Franse linguïst Joseph Vendryes (1921 [1914]: 413) deelt deze mening: ‘(...) le hollandais parlé par les Boers est plus évolué que le hollandais de Hollande’.

creolist terug. Voorlopig kunnen we concluderen dat Jespersen minstens vanaf het begin van de twintigste eeuw bekend was met het ‘hyperanalytische’ (Meyer) Afrikaans, en ook dat hij vertrouwd was met de belangrijkste contemporaine studies over deze taal (cf. Jespersen 1903). Bovendien kende hij Nederlands.⁷

Men kan zich overigens afvragen hoe origineel Jespersen was met zijn ideeën over ‘progress in language’, dat wil zeggen met zijn uitgesproken voorkeur voor een analytische taalstructuur. Ik wijs erop dat bijvoorbeeld in de achttiende eeuw deze kwestie niet onopgemerkt was gebleven. In het veelvuldig herdrukte en vertaalde handboek van de Schotse hoogleraar Hugh Blair (1718–1800), *Lectures on Rhetoric and Belles-lettres* uit 1782, wordt betoogd dat duidelijkheid in communicatie ‘the end of Speech’ (I: 121) is. Als Blair in Lecture VII spreekt over ‘Progress of Language’, dan vergelijkt hij de ‘antient and modern languages’, dat wil zeggen Grieks en Latijn met de ‘modern Languages of Europe’ (120), en signaleert hij een ‘alternation in the structure of Language’, een overgang van een synthetisch naar analytisch taaltype. Blair is zich scherp bewust van de voor- en nadelen van deflectie. ‘Language is become in modern times, more correct, in-deed, and accurate; but, however, less striking and animated: In its antient state, more favourable to poetry and oratory; in its present, to reason and philosophy’ (I: 124–125), zo luidt zijn afgewogen oordeel.⁸

De scherpte van Jespersens brochure *Fremskridt i sproget* (‘voortgang in taal’, 1891) en het boek *Progress in language*, dat er drie jaar later op volgde, is mede te danken aan de inzet en de flair waarmee de jonge auteur ‘the system of the old school of philology’ (Jespersen 1894: 126) te lijf is gegaan (cf. Krui-singa 1941: 12). Geïnspireerd door de rationalistische taalopvattingen (Jespersen 1891a: 33; 1894: 59) van zijn landgenoot, de gezaghebbende classicus-linguïst

⁷ Jespersen had Nederlands geleerd van de anglist en scandinavist Henri Logeman (1862–1936), die hij had leren kennen toen hij in Oxford studeerde (1887–1888). In 1895 publiceerde Logeman in het tijdschrift *Taal en Letteren* een uittreksel uit Jespersens *Progress in language* onder de titel ‘Taalverval of taalontwikkeling?’. Het is Logeman geweest die na het lezen van het Deense origineel de aandacht van de Londense uitgever Sonnenschein op dit boek vestigde en hem adviseerde om een Engelse vertaling c.q. bewerking ervan te publiceren (cf. Logeman 1895: 265). Henri Logeman was een broer van Willem Sijbrand Logeman (1850–1933), die vanaf 1892 eerst in Stellenbosch en daarna in Kaapstad hoogleraar in diverse talen is geweest. Jespersen kende diens leerboek *How to Speak Dutch* (1902) waarin ook een en ander over het ‘Cape Dutch’ te vinden is. Cf. Van der Wal 2009.

⁸ Of zoals het in de Nederlandse vertaling van Herman Bosscha luidt: ‘De Spraak is ontwijfelbaar in laater tijden naauwkeuriger geworden, maar daarvoor heeft zij ook aan kracht en leeven in de uitdrukking verlooren. Zij was in haaren vroeger staat bij uitstek geschikt voor de Dichtkunst en Welsprekendheid, daar zij in tegendeel in deze laater tijden meer het Verstand en de Wijsbegeerte begunstigt’ (Blair 1788: 196). Dergelijke observaties zijn al wel eerder te vinden, bijvoorbeeld in Francis Bacon, *De dignitate et augmentis scientiarum* (1623, VI, I) en in Adam Smith, ‘Considerations concerning the First Formation of Languages, and the Different Genius of Original and Compounded Languages’ (1761). Smith gebruikt in zijn tekst de term ‘progress of language’ diverse malen.

J.N. Madvig (1804–1886), deed Jespersen als ‘angry young man’ een krachtige aanval op de opvattingen van Duitse taalgeleerde August Schleicher (1821–1868), die in taalverandering geen vooruitgang, maar juist *Verfall* had gezien.

Een jongere tijdgenoot als de neerlandicus C.B. van Haeringen (1892–1983) merkt op dat dit protest tegen de ‘verval’-theorie in zoverre wat laat kwam, ‘dat bij het keerpunt van de 19^e en de 20^e eeuw die theorie zo niet helemaal verlaten, dan toch geenszins meer gemeengoed was in de taalwetenschap’ (Van Haeringen 1956: 19). Bedoelde hij te zeggen dat Jespersen eigenlijk een achterhoedegevecht voerde?⁹ Hoe dit ook zij, in Nederland wist Jespersen een groep welsprekende medestanders aan te trekken.¹⁰ Ik zal daarop nu niet ingaan. Voor de geschiedenis van de (post)koloniale Nederlandse taalbeschouwing lijkt het me interessanter om erop te wijzen dat verwante ideeën over ‘progress in language’ al enige tijd vóór de publicatie van Jespersens boek in Zuid-Afrika circuleerden, en om te laten zien waar die ideeën vandaan kwamen.

3.2 Afrikaanse voorgangers

In 1891 verscheen te Paarl, een plaats niet ver van Kaapstad, een taalkundig werk van dominee S.J. Du Toit onder de programmatische titel *Afrikaans ons Volkstaal*. Stephanus Jacobus Du Toit (1847–1911) was een actief publicist en een van de ‘founding fathers’ van het *Genootskap van Regte Afrikaanders*, dat onder meer streefde naar de verheffing van het Afrikaans tot cultuurtaal. Du Toits verhandeling bevat de 71 ‘theses of stelling’ die hij had opgesteld als bijdrage voor een taalgcongres dat in op 31 oktober 1890 in Kaapstad gehouden was, maar dat hij uiteindelijk niet had kunnen bijwonen; deze ‘theses’ zijn door een bevriende relatie voorgelezen. In zijn essay wordt ook een uitvoerige onderbouwing van zijn betoog gegeven. Ik citeer een drietal onderling samenhangende stellingen (cf. Du Toit 1891: ix–x).

⁹ In 1922 had Van Haeringen, die in de jaren 1916–1918 enige tijd gestudeerd had in Kopenhagen, waar Jespersen tot 1925 hoogleraar was, het als volgt geformuleerd: ‘Ook onafhankelijk van Jespersens boek was die opvatting [sc. de vervaltheorie] aan het uitsterven of reeds uitgestorven’ (Van Haeringen 1922: 209). Zoals bekend, waren de opvattingen van Schleicher al vanaf 1871 krachtig bestreden door de Amerikaanse linguïst W.D. Whitney (1827–1894) en niet veel later ook door de Junggrammatiker.

¹⁰ Ik doel hier op taalkundigen die betrokken waren bij het vooruitstrevende tijdschrift *Taal en Letteren* (1891–1906), zoals H. Logeman en R.A. Kollwijn (1857–1942), die bewerkingen van gedeelten van Jespersens *Progress* in dat tijdschrift hebben gepubliceerd. Toen Logeman onder de titel *De ontwikkeling en de oorsprong van de taal* in 1928 een Nederlandse bewerking publiceerde van Jespersens *Sprogets Udvikling of Opstaen* (1926), verwees hij naar zijn in *Taal en Letteren* gepubliceerde artikel ‘Taalverval of taalontwikkeling’ (1895) alsook naar persoonlijke contacten met de Deense collega.

6. Di vaste wet deur alle tale in alle eene gevolg is vereenvoudiging, deur wegwerping van hinderlike werkstuk en uitgange, waardeur di taal bruikbaar word ver gemaklike uitdrukking van gedagtes. Op di manier is di Germaanse tale veel eenvoudiger as di oue Indo-Germaanse taalstam waaruit hulle gespruit is; en is Hollans weer eenvoudiger as Duits, en Engels as Hollans, sodat Engels amper gen buigingsvorme o'ergehou het ni. (...)
7. Di menigvuldigheid van buigingsvorme is dus geen bewys van die voortrefflikheid van 'n taal (...).
8. Di Afrikaanse taal het di vaste wet van vereenvoudiging gevolg en toon daarin 'n buitengewoon gesonde ontwikkeling; dit blyk uit beoordeling van onse taal na syn vorm en inhoud. (...)

De stellingen zes en zeven zijn uitspraken die geheel in de geest van Jespersen lijken te zijn. Van enigerlei invloed kan men gelet op de chronologie bezwaarlijk spreken.¹¹ Voor stelling acht, een toepassing van de zesde stelling, beroept Du Toit zich op de inzichten van 'Afrika's grootste taalgeleerde', de classicus-linguïst dr. Johannes Brill (1842–1924), de Nederlandse *expat* die vanaf 1873 rector was van het Grey Kollege te Bloemfontein in de Oranje-Vrijstaat. Hij was een zoon van de indertijd bekende Utrechtse hoogleraar Nederlands en geschiedenis W.G. Brill (1811–1896).

Op 13 mei 1875 had Johannes Brill in Bloemfontein een redevoering gehouden over 'de landstaal', waarin hij 'die landläufigen Vorurteile gegen die Burensprache als ein verderbtes Holländisch vom wissenschaftlichen Standpunkte widerlegte und ihr die Möglichkeit einer glänzenden Zukunft in Südafrika zuerkante', aldus Meyer (1901: 21), die er nog aan toevoegt: 'Der Vortrag ist ausgezeichnet durch gründliche Kenntnisse und Einsicht in Sprachleben und Sprachgeschichte'. In zijn voordracht wijst Brill erop dat in het licht van de moderne taalwetenschap het Afrikaans de aandacht van de onderzoeker ten volle waard is. Het gaat niet aan om het Afrikaans te beschouwen 'als een eigenaardig vervallen tak' van het Nederlands: 'want dit is nu eenmaal de wet van den taalgroei, dat de taal hoe langs zoo meer vervallen moet en zich van hare buigingsvormen en uitgangen ontdoen; terwijl ten andere dit verval geene afbreuk behoeft te doen aan hare bruikbaarheid tot het uitdrukken der menschelijke gedachte' (Brill 1875: 31). En iets verder formuleert Brill zijn visie op taalverandering nog explicieter:

't Grieksch, 't Latijn, 't Gothisch, 't Duitsch zelfs mogen ons nog rijk in vormen schijnen, met het oud Indisch [*sc.* het Sanskrit] vergeleken, zijn zij reeds verarmd en 't Hollandsch is al weder armer dan 't Duitsch, terwijl 't Engelsch, wat grammatische vormen betreft, een beeld van naakte armoede mag genoemd worden. Men ziet het, grammatisch verval is de wet, welke de ontwikkeling der taal beheerscht, waaraan alle talen onderworpen zijn. En 't Zuid Afrikaansch Hollandsch heeft niet anders gedaan dan die wet volgen en is[,] daar niet, zooals in het moederland, allerlei invloeden van gezag, geene letterkunde, geen schrijftaal, geen schoolmeesters, geen overwegingen van schoonheid of fatsoen tegenhielden, maar alleen gemak en bruikbaar-

¹¹ Voor stelling zeven baseert Du Toit zich op het werk van de Duitse 'comparative philologist' Wilhelm Heinrich Immanuel Bleek (1827–1875), die in de jaren 1855–1875 in Zuid-Afrika werkzaam was. Diens *A Comparative Grammar of South African Languages* is onvoltooid gebleven. Over dit werk van Bleek, waarmee ook Jespersen (1922: 353) bekend was, cf. Gilmour 2006: 169–191.

heid in aanmerking werden genomen, met oneindig grootere snelheid de helling afgelopen en met de grootste stoutmoedigheid verminkt, besnoeid en voor 't dagelijksch gebruik pasklaar gemaakt (1875: 31–32).

Brill maakt ook een uitgebreide vergelijking met het Engels:

Niets is dan ook gemakkelijker dan een parallel te trekken tusschen Engelsch en Zuid-Afrikaansch Hollandsch. Is men daarom gerechtigd op het Engelsch als op een afgesleten-vormlooze taal neer te zien! Waarlijk niet, want in diezelfde taal heeft de grootste dichter der wereld zijne verwonderlijke meesterstukken geschreven, waarin het heelal zich als het ware afspiegelt en het menschelijk gemoed met alle hartstochten die het bewegen in oneindige verscheidenheid zijne uitdrukking vindt; en in die taal worden nog heden in 't Parlement, in kerken en gehoorzalen redevoeringen gehouden die in kracht en gloed te vergelijken zijn met het beste, wat Athene en Rome in vroeger eeuwen hebben opgeleverd. En toch hadden die Grieksche en Romeinsche redenaars een prachtige vormrijke taal tot hunne beschikking, de Engelsche slechts dat afgesleten van vormen ontdane Engelsch. Genoeg om te doen zien, dat men niet te voorzichtig zijn kan met eene taal enkel naar den rijkdom harer grammatische vormen te beoordeelen. 't Hoogste en diepste, wat het den mensch gegeven is uit te spreken, kan volkomen duidelijk, krachtig en schoon ook zonder die vormen worden geuit (1875: 30).¹²

Voor zijn zesde stelling verwijst Du Toit naar de Duits-Engelse taalkundige Max Müller (1823–1900), wiens indertijd in Nederland buitengewoon populaire boek *Lectures on the science of language* (1861–1863) ook voor Brill een belangrijke inspiratiebron is geweest (cf. Brill 1868). In zijn Bloemfonteinse voordracht beroept Brill zich herhaaldelijk op 'de grootste autoriteit misschien, op taalwetenschappelijk gebied (...), den Duitscher Max Müller, Professor te Oxford' en op diens 'algemeen bekende en beroemde *Lectures on the Science of Language*' (1875: 29). Brills observaties over taalverandering zijn dan ook bij Müller terug te vinden. Het klankvormelijk verval van de taal ('phonetic decay'), zegt Müller bijvoorbeeld in zijn *Lectures*, 'is governed by definite laws', door vaste wetten dus. Ook voor bepaalde 'progressieve' ontwikkelingen had Müller een scherp oog. In de ontwikkeling van de moderne Romaanse talen vanuit het Latijn signaleert hij (1877, I: 71) niet alleen 'a general tendency towards simplification', maar ook een natuurlijke neiging 'to avoid the exertion that pronouncing certain consonants, and especially groups of consonants, entails on the part of the speaker'. Een dergelijke uitspraak doet in deze context denken aan Jespersens 'simplest mechanism' (1894: 13).

¹² De Nederlandse anglist Cornelis Stoffel (1845–1908) volgde in 1882 een soortgelijke reïdenering om te laten zien dat 'de Afrikaansche taal op volkomen wettige wijze ontstaan is, en bezig is denzelfden ontwikkelingsgang te doorloopen, die o.a. het Engelsch heeft in staat gesteld, niet-tegenstaande zijn bijna volslagen verlies van spraakkunstige vormen, de fijnste schakeeringen der menschelijke gedachte uit te drukken'. Het gaat er uiteindelijk alleen om of een taal adequaat is voor 'gansch het volk' (Stoffel 1882: 16). Van enigerlei verval op het niveau van communicatie is dus geen sprake, zoals ook Brill betoogt. De 'sombere visie' op taalveranderingen, 'destijds breed aanwezig', die Van der Horst in zijn recente *Taal op drift* (2013: 74) signaleert, lijkt me bij taalkundigen als Brill en Stoffel niet direct nawijsbaar.

Voor de volledigheid vermeld ik nog dat Otto Jespersen als scholier ‘the well-known lectures on comparative philology by Max Müller’ uit de schoolbibliotheek te leen heeft gekregen, een werk ‘which I devoured with great interest and made excerpts from’ (Jespersen 1995: 22). Een aantal jaren later zou hij Müller kwalificeren als een volgeling van de door hem zo verfoeide taalkundige August Schleicher (Jespersen 1894: 4; cf. Nielsen 1989: 69).

3.3. Enkele kanttekeningen

Het Kaapsch-Hollandsch (‘Cape Dutch’) of Afrikaans is in het laatste kwart van de negentiende eeuw stevig op de taalkundige kaart gezet. Er werd gericht gewerkt aan woordenlijsten en spraakkunsten. Zoals de Nederlander Etsko Krui-singa (1905: 176) het eens stelde: ‘Das Südafrikanische hat (...) Bedeutung für die Sprachforschung im allgemeinen’. Jespersens observaties over het Afrikaans als een bijzonder interessant voorbeeld van ‘progress in language’ bevestigen die uitspraak.

Opmerkelijk en paradoxaal, maar bij nader inzien eigenlijk niet verrassend, is het feit dat enkele decennia vóór Jespersens publicaties over ‘progress in language’ door Zuid-Afrikaanse volgelingen van de later zo fel bestreden Max Müller al soortgelijke inzichten naar voren zijn gebracht. Ik teken daarbij aan dat deze in een sterk emancipatoire context gezien moeten worden, namelijk die van het streven om de Afrikaanse spreektaal tot een geschreven cultuurtaal te verheffen.

Taalkundigen als Brill, Du Toit, Meyer en Jespersen zijn het er over eens dat deze vorm van postkoloniaal Nederlands een ‘hyperanalytische’ taal is geworden, waarin deflectie ver heeft doorgezet. Over de oorzaken daarvan zou in de twintigste eeuw nog fors gediscussieerd worden. In elk geval is het analytische gehalte van het Afrikaans een buitengewoon saillant kenmerk geweest voor contemporaine taalbeschouwers.

Het Nederlands dat in de zeventiende eeuw in Nieuw-Nederland gesproken werd, heeft een andere ontwikkeling gekend, niet alleen in politieke en sociale zin, maar ook qua taalstructuur. Een vergelijking tussen deze twee nazaten van het koloniale zeventiende-eeuws Nederlands werd echter pas na 1910 mogelijk, zoals in het vervolg duidelijk zal worden.¹³

4. Het Leeg Duits nader bezien

Rond 1900 was de situatie zo, dat het Leeg Duits, opvolger van het ooit in het zeventiende-eeuwse Nieuw-Nederland gesproken en geschreven Nederlands, het

¹³ De hierna volgende paragrafen vormen een herziene en uitgebreide versie van gedeelten uit Noordegraaf 2008b.

‘New Netherland Dutch’ (Buccini), sinds lange tijd nagenoeg uitsluitend in gebruik was geweest als *gesproken taal*.¹⁴ Ondanks de invloed van het Amerikaans-Engels was het tot omstreeks 1850 in een aantal plattelandsstreken nog vrij algemeen de lingua franca. Over het in New Jersey gesproken Nederlands merkt de Amerikaanse geleerde J.D. Prince in 1914 op:

Up to thirty years ago, this ‘Jersey Dutch’ (...) was the ordinary idiom of many rural districts in the northern section and was employed by Dutch, English, French and German settlers. It has during the past three decades been driven from its former territory by the advent of the public school and it now survives only in the memory of some two hundred or more old persons, nearly all of whom are over seventy years of age (Prince 1914: 6).¹⁵

Zelf had hij in de laatste twee decennia nog talrijke personen ‘this last echo of an almost forgotten period’ horen gebruiken (Prince 1910: 460).

Met het geschreven Leeg Duits was het anders gesteld. ‘Boeken worden er in die taal niet gevonden’, constateerde een Nederlandse toerist al omstreeks 1825. Het Nederlands dat lange tijd gebruikt werd in de kerkdiensten van de Dutch Reformed Church, was het ‘Bible Dutch’, dat geen relatie had met het door de gewone mensen gesproken Leeg Duits. Het preken in het Nederlands was na 1800 nagenoeg geheel in onbruik geraakt. Van het gesproken Leeg Duits was er in de voorgaande eeuwen nooit een spraakkunst of een woordenboek gemaakt. ‘So far as I know, no other philological treatise has appeared on this subject’, noteerde J.D. Prince (1910: 460), en het lijkt erop dat hij gelijk heeft gehad.

Soms lijken er snippers Leeg Duits te vinden in historische werken. In een boek van de Amerikaanse schrijver Jephtha R. Simms (1807–1883), *History of Schoharie County* uit 1845, komen we enkele Leeg Duits sprekende leden van de familie Zielie tegen. Een geagiteerde buurman — de episode speelt rond 1780 — komt bij een in het gevecht met de indianen zwaargewonde man en op een vraag van Tom Zielie wat te doen met deze gewonde ‘[he] unblushingly replied in Low Dutch: *‘Laat de vervlukten rabble starven!’* (Simms 1845: 352). Een andere Leeg Duitse zin in dit boek luidt als volgt: ‘When asked what had happened, he replied in Low Dutch: (as kindly rendered by a friend at my elbow): *ick donk de duyvel is op de solder, de veri [veren] vliegen so rondt dat ick niet sien con’* (Simms 1845:405). En in *The Dutch Dominie of the Catskills; or, the Times of the*

¹⁴ Ik zie hierbij nadrukkelijk af van de talloze briefjes en aantekenboekjes enz. die nog steeds in particuliere collecties in New York State te vinden zijn.

¹⁵ De Nederlandse historicus Jacob van Hinte (1889–1948), die in de jaren twintig zelf in de Verenigde Staten onderzoek deed, relativeert deze observatie van Prince enigszins als hij in 1928 schrijft: ‘Zoowel in de Mohawk vallei van New York, als in de valleien van New Jersey komt het oud-Nederlandsch nog tegenwoordig voor en wordt door onze stamgenooten aldaar als Mohawk Dutch en New Jersey Dutch van het meer Duitsche bestanddeelen bevattende Pennsylvania Dutch terdege onderscheiden’ (Van Hinte 1928: 66). Op reis in New Jersey maakte hij in 1921 een fraaie foto van de tachtigjarige ‘oud-Nederlandsche Amerikaan Hopper voor zijn woning te Midland Park nabij Paterson’.

Bloody Brandt (1861), een historische roman geschreven door David Murdoch (1823–1899), een Amerikaanse predikant van Schotse afkomst die niet ver van de Mohawk Valley gewoond en gewerkt heeft, figureert als belangrijk personage een vrome, Leeg Duits sprekende jonge vrouw — ‘she spoke the vernacular Low Dutch of the region where she lived’. In het boek komen veel Leeg Duitsers voor en een aantal Leeg Duitse woorden en zinnen zoals *teekenvuur*, *lamishie* (lammetje), *suuker*, *dis de lange daen* [= dag] *en me leven*, maar bij nader inzien valt de netto-opbrengst tegen gezien de talrijke herhalingen en het beperkte woordveld. Afgezien van de vraag hoe betrouwbaar de weergave van het gesproken Leeg Duits in deze roman is, moet ik constateren dat het nalezen van dergelijke boeken nog niet veel nieuwe taalkundige vondsten heeft opgeleverd (cf. Noordegraaf 2012).

4.1 Een beschrijving gevraagd

In de negentiende eeuw was het *in patria* niet onbekend dat er in Noord-Amerika ‘te lande, op meer dan eene plaats, nog Hollandsch gesproken’ werd (Nassau 1865: 328). Maar dit Leeg Duits lijkt wel een van die ‘invisible languages’ uit de negentiende eeuw geweest te zijn. Het bleek vrij lastig om een concrete beschrijving van deze koloniale taalvariëteit in een Nederlands blad gepubliceerd te krijgen, hoewel dat serieus geprobeerd is. Ik zal daar een voorbeeld van geven.

In de eerste jaargang van zijn tijdschrift *Noord en Zuid* neemt redacteur Taco Hajo de Beer (1838–1923) in 1877 een stukje over uit *De Huisvriend*, een periodiek dat onder redactie van dominee Nicholas H. Dosker (1820–1887) te Grand Rapids, Michigan, verschijnt. Deze predikant klaagt erover dat de Nederlanders in zijn omgeving hun taal in hoog tempo aan het verliezen zijn: ‘Onze schoone en rijke moedertaal wordt in Amerika jammerlijk verwaarloosd en mishandeld. Er wordt geen Nederlandsch meer gesproken, noch geschreven’. De Beer merkt dan op dat het goed zou zijn als er in *Noord en Zuid* een reeks artikelen zou verschijnen ‘waaruit blijkt hoe men onze taal in het buitenland spreekt’ (De Beer 1877: 244).

Ds. Dosker, die later abonnee geworden is van *Noord en Zuid*, neemt de uitdaging aan en levert in 1880 een tweedelig artikel over ‘De Nederlandsche Taal in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika’. Het eerste deel gaat onder meer over het ‘Nederlandsch, dat langs de Hudson-rivier, en in het algemeen in de Staten New-York en New-Jersey, door die oude Hollandsche familiën nog gesproken wordt’ en dat bij hen de naam ‘Low Dutch’ draagt.¹⁶ Volgens Dosker (1880: 48)

¹⁶ Dosker (1880: 48) voegt er nog aan toe: ‘Men zegt, dat de negers, die in vroegere jaren in de Hollandsche familiën zijn opgevoed, of daarin geleefd hebben, het Low Dutch niet alleen zeer gemakkelijk spreken, maar zich er zelfs bij voorkeur van bedienen’. Een bekend voorbeeld hiervan is de zwarte slavin Sojourner Truth (Isabella Baumfree, 1797–1883). Ze groeide op in de Hudson-vallei waar het Leeg Duits toen nog de dominante taal was en ze sprak uitsluitend Leeg Duits tot ze in 1806 werd verkocht. ‘She would sometimes repeat, “Our Father in heaven,” in her Low Dutch, as taught her by her mother’, lezen we in de biografie die ze in 1850 dicteerde (zie over haar onder meer

schijnt het ‘veel overeenkomst te hebben met dat, wat in het Graafschap Bentheim vroeger gesproken werd, schoon het armer en minder volledig is’. De predikant constateert dat door langdurige isolatie van de Nederlandse taalgemeenschappen in het oosten van de Verenigde Staten ‘de woordenkennis steeds beperkter, en de uitspraak gaande weg meer onzuiver moest worden. Van welk gehalte dus het Nederlandsch is, dat thans nog door de nakomelingen der eerste “settlers” in het Oosten wordt gesproken, dat laat zich denken’. Ze drukken zich bijvoorbeeld niet al te kies uit en gebruiken bijvoorbeeld woorden als ‘kop’, ‘poot’ enz. ‘zoowel in betrekking tot ons als tot hun vee’ (1880: 47). Het gebruik van deze taal vermindert echter ‘en spoedig zal de Nederlandsche taal uit het Oostelijk gedeelte van Amerika geheel verdwenen zijn’, aldus Dosker (1880: 48). Een concrete taalkundige beschrijving van het Leeg Duits treffen we in zijn artikel jammer genoeg niet aan; het blijft bij opmerkingen van algemene aard over woorden en de uitspraak ervan. Wat De Beer voor het contemporaine Afrikaans wel gelukt is, namelijk een woordenlijst en een spraakkunst te laten schrijven,¹⁷ daarin is hij voor het Leeg Duits niet geslaagd.

Zestien jaar later noemt de bekende neerlandicus Jan te Winkel in zijn artikel ‘Het Nederlandsch van Noord-Amerika en Zuid-Afrika’ het >zoogenaamde +Low Dutch*, de >verminkte en verbasterde taal waarin het Nederlands in New-York en Jersey >langzamerhand was ontaard’ (Te Winkel 1896: 342). Men kan zich afvragen op welke data Te Winkel zijn oordeel baseert. Had hij een specimen van die taal onder ogen gehad of is in zijn karakterisering alleen maar een echo van Doskers opmerkingen te horen? De titel van zijn stuk is enigszins misleidend, want op zeven bladzijden na is het geheel gewijd aan het Afrikaans. Hoewel Te Winkel het artikel van Dosker gekend moet hebben, verkeert hij in de mening dat het Leeg Duits inmiddels uitgestorven is (zie ook Te Winkel 1905: 348). Zoals eerder opgemerkt, hij beperkt zich tot wat commentaar op de Nederlandse herkomst van bepaalde Amerikaans-Engelse woorden die hij gevonden had in taalboekjes over 80 Americanisms. Een bredere vergelijking van het Afrikaans met het Leeg Duits kon of wilde hij niet geven. Hoe dit ook zij, in de negentiende eeuw is er — voor zover bekend — geen beschrijving gepubliceerd van wat de linguïst Jac. van Ginneken (1877–1945) in 1913 eens het Oud-Amerikaansch Nederlandsch heeft genoemd. De vraag in welke mate het Leeg Duits inderdaad een verminkte en verbasterde vorm van het koloniale Nederlands was, kon in feite pas beantwoord

Dewulf 2013). ‘Even the colored people, for the most part children of slaves, without any education at all, were proficient in the use of Jersey Dutch and had enough knowledge of English to converse in either’, bevestigt ook James B.H. Storms (1860–1949), een native speaker van het Jersey Dutch, in de inleiding op zijn in 1968 verschenen Jersey Dutch woordenlijst (cf. Noordegraaf 2013b).

¹⁷ In het eveneens door De Beer geredigeerde *Onze Volkstaal. Tijdschrift gewijd aan de studie der Nederlandsche tongvallen* verschenen bijvoorbeeld in 1890 wel een spraakkunst en een woordenlijst van het ‘Transvaalsch’, beide op instigatie van De Beer vervaardigd door de Nederlandse onderwijzer Leenardus Huizing (1851–1907), die publiceerde onder het pseudoniem L. van Ankom.

worden nadat de Amerikaanse taalkundige John D. Prince (1868–1945) er een tweetal artikelen over gepubliceerd had.

4.2. De artikelen van Prince en de receptie ervan in de Lage Landen

dā bān bêtse vān dāx dāt lêve dāt dāuts sprêke¹⁸

In 1910 publiceerde Prince de eerste beschrijving van ‘this curious and dying dialect’, het *lêx dāuts*, en wel in het blad van de American Dialect Society, *Dialect Notes*. Voor dit artikel over ‘The Jersey Dutch dialect’ had Prince een aantal Jersey Dutch sprekende mensen geïnterviewd, onder wie een informant die het ‘Negro Dutch’ beheerste. Zijn bijdrage bevat een klankleer, een korte spraakkunst en een meer dan zeshonderd woorden tellende woordenlijst ‘van het Nederlands dat een klein aantal afstammelingen der zeventiende-eeuwse kolonisten nog heden ten dage aan de rechteroever van de Hudson als hun moedertaal gebruiken’, zo vertelde de door Jespersen bewonderde kenner van het Afrikaans, de Leidse hoogleraar D.C. Hesseling (1859–1941). Het artikel was deze Nederlandse creolist niet ontgaan (cf. Hesseling 1913: 306).

Op een vergadering van de Commissie voor Taal- en Letterkunde van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, op 19 februari 1912, reageerde Hesseling op de bijdrage van de Amerikaanse collega. Hij deed dat door middel van een ‘wetenschappelijke mededeeling over een eigenaardigen vorm van het Nederlandsch, gesproken in de staat New-Jersey’. Het officiële verslag van deze voordracht is kort genoeg om in z’n geheel te citeren:

In Februari 1912 besprak de Heer Hesseling een overblijfsel van het Nederlandsch van Nederlandsche Kolonisten in Noord-Amerika, gesproken door een 200-tal oude lieden in den staat New-Yersey, niet ver van New-York. De Heer Hesseling is op deze uitstervende herinnering aan vroegere betrekkingen tusschen Oud- en Nieuw-Nederland opmerkzaam geworden door een artikel van den Heer [J.] D. Prince te New-York, getiteld: The Yersey-Dutch [sic] Dialect en heeft zich in betrekking gesteld met den Heer Prince, die zich beijvert om zooveel mogelijk bijzonderheden aangaande den tongval en eigenaardigheden er van op te zamelen voor dat het te laat is. De tot heden verkregen uitkomsten geven alleen aanleiding tot vage vermoedens aangaande de herkomst van het dialect; de Heer P. zet zijne onderzoekingen voort, en verdient dus onder de buitenlandsche leden onzer maatschappij te worden opgenomen (Hesseling 1912).¹⁹

Hesseling, door de publicatie van Prince aangenaam verrast, had onmiddellijk actie ondernomen en contact gezocht met de auteur, ‘die zijn best doet om zooveel mogelijk bijzonderheden aangaande de eigenaardigheden van dit dialect

¹⁸ ‘[T]here are few to-day that live who speak Jersey Dutch’, een uitspraak van een van de informanten van J.D. Prince (cf. Prince 1910: 473).

¹⁹ En dat gebeurde dan ook. Het was een bewijs van erkentelijkheid en belangstelling van Nederlandse zijde voor het werk besteed aan de studie van het Leeg Duits dat in New Jersey gesproken werd.

op te zamelen, vóór het te laat is'.²⁰ En zo gebeurde het dat 'Prince gratified the curiosity and interest he had aroused in the Netherlands²¹ by publishing a short annotated text in JD in a Dutch journal', merkt Shetter (1958: 243) op. Hij doelt op het artikel 'A text in Jersey Dutch', waarin de gelijkenis van de Verloren Zoon (Lucas 15: 11–32) in het Jersey Dutch werd gepubliceerd. Daarvoor had Prince op 2 juli 1913 de 77-jarige Matthew Hicks geïnterviewd, 'the sexton of the old Dutch church at Mahawah, Bergen County, New Jersey' en de informant die nog het beste helder en vloeiend Jersey Dutch kon spreken. Hicks verschaftte hem 'a free narration of the parable of the prodigal son' (Bachman 1980, 2.1.2). Het transcript ervan werd, met een inleiding van Prince, gepubliceerd in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*; Hesseling voegde er nog een reeks annotaties aan toe.

Om de lezer een concrete indruk te geven van de Jersey Dutch-variant van het Leeg Duits even na 1900 laat ik de versie van Hicks hieronder volgen, plus een wellicht overbodige vertaling; mijn studenten Nederlands konden deze tekst in elk geval zonder veel moeite lezen — 'The core of the dialect remained till the bitter end (...) recognisably Dutch', concludeerde Buccini al eens (1996: 38).

En kääd'l had twí jôngers; de êne blêv täus; de andere xông vòrt f'n häus f'r en ståt. Hāi wāz nît tevrêde täus en dārki s tû rākni ārm. Hāi doḡti ôm dāt täus en z'n vāders plāk. Tû zāide: āk zāl na häus xāne. Māin vāder hāt plānti. En tû de vāder zāḡ'm komme, hāi xông āut en mûten'm en boste z'n zôn en tû broḡt'm in h'm häus. Tû zāide te de kääd'l, de xjehürde hānt: nāu xān en slāxt het kāl'v en tû nā dāt xān en nôd de büre en komme met māin en wāi zāl nāu en fist hābbe. Māin zôn wāt v'lôre wās ās nāu ôm täus. Nāu zāle wāi en xûje dānkbaar tāt hābbe. Tû de āuster zôn zāid: je dên nît zô fôr māin. Āk blêf täus bāi jāu en jāi nôut mākte xīn super fôr māin en doze xông vòrt en spandêrde al z'n xält. Nāu kommt hāi ôm ārm. Nāu māk't je en fist — en x'rôte super — fôr hōm, dāt jāi nôut dên fôr māin. Tû de vāder zāi: āk bān blāit; āk bān dānkbaar dāt māin zôn nox lêft en āz täus in xjezonthāit (Prince 1913: 308 vv.).

Een man had twee jongens; de ene bleef thuis; de andere ging voort van huis voor een vermoegen. Hij was niet tevreden thuis en daardoor toen raakte hij arm. Hij dacht aan dat thuis en zijn vaders plaats. Toen zei hij: ik zal naar huis gaan. Mijn vader heeft overvloed. En toen de vader zag hem komen, hij ging uit om hem te ontmoeten en zoende z'n zoon en toen bracht hij hem in zijn huis. Toen zei hij tegen de man, de huurling: nu ga en slacht het kalf en toen na dat ga en

²⁰ UB Leiden, Archief Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, Inv. no. 667 (Notulen Commissie voor Taal- en Letterkunde, April 1909–Januari 1917). De neerlandicus Jacob Verdam (1845–1919), evenals Hesseling lid van de Commissie, maakte prompt gebruik van de lezing van zijn vriend en collega toen hij in de loop van 1912 de derde druk van zijn bekende *Uit de geschiedenis van de Nederlandsche taal* aan het voorbereiden was. Hij verwijst namelijk in een noot naar de heer Dyncley [sic] Prince te New-York die 'op dit oogenblik bezig is gegevens te verzamelen over het met Engelsch vermengd Hollandsch dialect' (p. 90).

²¹ Van Marle (2001: 98) is evenwel van mening dat op het werk van Prince door 'Dutch linguists' werd gereageerd 'with general neglect and indifference'. Maar de sociolinguïst Jacques van Ginneken (1913 en 1928², 1917) bijvoorbeeld besteedt ruimschoots aandacht aan het 'oude Amerikaansch Nederlands', zoals hij het Leeg Duits noemt.

nood de buren en kom met mij en wij zullen nu een feest hebben. Mijn zoon die verloren was is nu weer(om) thuis. Nu zullen wij een goede dankbare tijd hebben. Toen de oudste zoon zeide: je deed niet zoo voor mij. Ik bleef thuis bij jou en je nooit maakte geen souper voor mij en deze ging voort en verkwisste al zijn geld. Nu komt hij weer arm. Nu maak je een feest — een groot souper — voor hem, dat je nooit deed voor mij. Toen de vader zeide: ik ben blijde; ik ben dankbaar dat mijn zoon nog leeft en is thuis in gezondheid (cf. Willemyns 2013: 204).

De creolist Hesseling noteerde opgetogen dat collega Prince toegezegd had om meer teksten te sturen,

zo mogelijk ook een staaltje van een gekreoliseerde vorm van het dialect dat door een kleine kolonie van oude negers gesproken wordt.²² Wanneer meer teksten ter beschikking zijn, zal het ogenblik gekomen wezen om konklusies te maken omtrent de geschiedenis der vormen en woorden van het Jersey Dutch (1913: 306).

Enige tijd later kwam Hesseling op het onderwerp terug. Op de maandvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in oktober 1913 deed hij ‘[e]nige mededeelingen over het Jersey Dutch’. Hij zei toen onder meer:

In de staten New-Jersey en New-York worden nog enkele honderden bejaarde menschen gevonden die een Nederlandsch spreken dat in rechte lijn afstamt van de taal der eerste kolonisten. Voor 50 jaar werd die taal nog algemeen gesproken, ook door Franschen, Duitschers en Engelschen, die zich in het land hadden gevestigd. De heer [J.] Dyneley Prince, Professor aan de Columbia University heeft eene korte beschrijving gegeven van de spraakkunst en het vocabularium van dit Jersey Dutch en een paar korte teksten gepubliceerd.

En dan brengt Hesseling het Afrikaans ter sprake. Hij was namelijk tot de slotsom gekomen

dat de eigenaardigheden van het wegstervende idioom op herkomst uit het Zuidelijk deel van ons vaderland wijzen en dat *de geringere graad van verandering* hoewel de vestiging der Hollanders in Amerika ouder is dan die in Zuid-Afrika verklaard wordt *door minder nauwe aanraking met een haven- en slaventaal als het Maleisch-Portugeesch van het Zuidelijk halfbrond* (Hesseling 1914: 55; cursivering toegevoegd).

Met ‘de geringere graad van verandering’ bedoelde Hesseling dat het Leeg Duits niet zover gedeflecteerd was als het hyperanalytische Afrikaans, en dus dichter bij het Europese Nederlands was gebleven. Met deze opmerking kondigde Hesseling in feite een studie aan waarin het Leeg Duits, in dit geval het Jersey Dutch, en het Afrikaans vergeleken zouden worden. Het was ongetwijfeld een onderwerp waarover hij naar mijn mening later, ‘wanneer meer teksten ter beschikking zijn’ (1913: 306), hoopte te publiceren. De polyglot J.D. Prince had in

²² Over dit ‘*nëxer dāuts*’ (Prince 1910: 468), waarover maar weinig bekend is, zie ook Prince 1910: 460, Hesseling 1913: 306. Van Ginneken (1913: 289) stelt: ‘het is om kort te gaan een en al Creoolsch’.

1910 incidenteel ook al naar het ‘Boer-Dutch’ verwezen. Van andere onderzoekers heeft Hesseling inzake deze ‘graad van verandering’ (impliciet) gelijk gekregen.²³

Laat ik ter illustratie een paar voorbeelden geven van de verschillen tussen Afrikaans en Leeg Duits die Hesseling in zijn lezing wellicht naar voren heeft gebracht (de tekst daarvan heb nog niet kunnen terugvinden). Ik noem eerst enkele typische verschijnselen die in het Afrikaans wél voorkomen, maar niet in het Leeg Duits (cf. Marais-Hogenhout 1904, Verdoolage & Keymeulen 2012):

- dubbele ontkenning: *Ek het hom nie gesien nie*
- markering van een object door *vir* [fər]: *jy moet nie vir hom slaan nie*
- reduplicatie: *klomp-klomp* (‘in grote groepen’); *die meisie stap elke dag fluit-fluit huis toe* (‘fluitend’)

Daarentegen kenmerkt alleen het Leeg Duits zich door een ‘eigenaardig zingtoontje’ (Van Ginneken 1913: 287), ‘the singsong tone of voice’ (Prince 1910: 459).

Van Ginneken (1913: 288) constateert voor het Leeg Duits ‘een algemeen verval van buigings — en vervoegingsvormen: een Creoliseering dus, die echter nog niet zoover is gegaan als in het Afrikaansch’. Waar in het Afrikaans de persoonsuitgangen van de werkwoorden geheel en al verdwenen zijn, valt er in het Leeg Duits weliswaar krachtige deflexie waar te nemen, maar we kunnen nog steeds vormen aantreffen als *wái bänne* en *mensen di wönt*. De tekst van ‘De Verloren Zoon’ heeft soortgelijke formaties (*kommt, lêft*). Vergelijk nog Afrikaans *ek het gekry, hy het gekry*, met Leeg Duits *ek hev gekrege, hy hee gekrege*: ‘In this respect Low Dutch is more conservative than Afrikaans, though it lost contact with Holland Dutch before Afrikaans did’ (Bachman 1980: 1). Van Marle & Smits (1993: 321) noteren dan ook: This language reduction is far more radical in het Afrikaans dan in het Leeg Duits.

Aparte verledentijdsvormen zijn zoals bekend in het Afrikaans verdwenen, een aantal modale werkwoorden uitgezonderd. In het Leeg Duits zijn er in tegenstelling tot het Afrikaans wel sterke werkwoordsvormen bewaard zoals:

bexinne — bexon — bexonne
 kräixe — krêx — xjekrêxe
 wête — wäst — xjewête

Met betrekking tot de Leeg Duitse zelfstandige naamwoorden is er krachtige deflexie op te merken: ‘there are few relics of cases’, schrijft Prince (1910: 465).

Bovenstaande data sporen met wat Deumert (2004: 140) opmerkt, nl. dat ‘[l] arge-scale morphological loss [...] is a general feature of extraterritorial varieties

²³ Cf. Van Ginneken 1913: 228, Van Marle & Smits 1993, Buccini 1996.

[...]. Although New Netherland Dutch shows clearly signs of morphological reduction, the process was never completed [...]'. Ze citeert dan Buccini die hierover heeft opgemerkt: 'While inflection was reduced ... the reduction was largely phonologically motivated: *the principle remained until the end*' (cursivering van Deumert). Buccini (1996: 42) benadrukt dan ook: 'New Netherland Dutch underwent no radical grammatical simplification'; hij betoogt verder dat 'the English influence was largely limited to the lexicon and more superficial aspects of the grammar and phonology'. Deumert (2004: 140 v.), die Afrikaans en Jersey Dutch eveneens kort vergelijkt, volgt hem in deze. De conclusie is dat het Jersey Dutch opmerkelijk behoudend is in vergelijking met het Afrikaans.

Naar aanleiding van deze intrigerende divergentie stelt Buccini dat het dialect uit de Kaapkolonie dat zich uiteindelijk ontwikkeld heeft tot het Afrikaans, oorspronkelijk in hoge mate op z'n Noord-Amerikaanse tegenhanger leek. Er is ooit een gelijke beginsituatie geweest. Maar na meer dan drie eeuwen contact met het Engels was het Jersey Dutch nog herkenbaar als een variëteit van het Nederlands, terwijl het Cape Dutch (Kaapsch Hollandsch, Afrikaans) 'evolved into a structurally distinct language' (Buccini 1996: 44). Vanwaar deze uiteenlopende ontwikkeling?

5. Afrikaans versus Leeg Duits: de divergentie verklaard

In 1913 had Hesseling naar voren gebracht dat bij een vergelijking van het Leeg Duits, i.c. het Jersey Dutch, met het Afrikaans 'de geringere graad van verandering' van het Leeg Duits in het oog springt, 'hoewel de vestiging der Hollanders in Amerika ouder is dan die in Zuid-Afrika'. Hij verklaarde dit verschijnsel uit de 'minder nauwe aanraking met een haven- en slaventaal als het Maleisch-Portugeesch van het Zuidelijk halfmond' (Hesseling 1914: 55). Met die laatste opmerking verwijst Hesseling naar eerdere studies van zijn hand waarin hij een 'geruchtmakende theorie over de oorsprong van het Afrikaans' had ontvouwd (Valkhoff 1945: 93). Die theorie komt er kort gezegd op neer dat hij de snelle verandering van Nederlands in Afrikaans aan één factor toeschrijft, aan taalcontact, en wel aan de invloed van het Maleis-Portugees. Geïnspireerd door Hugo Schuchardts befaamde studies over het Maleis-Portugees (*Kreolische Studien*, 1882–1890) ontwikkelde Hesseling de stelling 'dat het Afrikaansch op zoo merkwaardige wijze van de moedertaal is gaan afwijken onder den invloed van de Maleisch-Portugeesche omgangstaal die de passanten aan de Kaap, en later de blijvende bevolking der nieuw opgerichte kolonie, in hun verkeer met de kleurlingen spreken' (Boekenoogen 1903: 245). Het 'hyperanalytische' Afrikaans is te beschouwen als een Nederlands dat 'halverwege is blijven staan op de weg om Kreools te worden' (Hesseling 1923: 128). Op die stelling is veel kritiek gekomen, vooral vanuit Zuid-Afrika, maar Hesseling is altijd bij zijn mening gebleven

en hij heeft gepoogd met de nodige nuances en aan de hand van taal materiaal van elders zijn hypothese overeind te houden (cf. Noordegraaf 2013a).²⁴

Voor wie Hesselings ‘Afrikaanse’ hypothese kent, is het duidelijk: Hesselings wilde het Leeg Duits gebruiken om te laten zien dat zijn hypothese over de bijzondere ontwikkeling van het Afrikaans door taalcontact in overeenstemming was met de manier waarop het Nederlands in Noord-Amerika zich had ontwikkeld: in Noord-Amerika was er geen sprake geweest van vergelijkbaar taalcontact en dat strookt met het feit dat het Jersey Dutch in veel geringer mate veranderd was dan het Afrikaans en structureel nagenoeg ongewijzigd was gebleven. De invloed van het Engels en het feit dat veel Leeg Duits sprekenden tweetalig zijn geweest, moet ik op dit moment buiten beschouwing laten.

In de jaren negentig heeft Buccini betoogd dat in Noord-Amerika de Nederlandse kolonisten in een heel andere verhouding stonden tot de niet-Europeanen, dus tot de inheemse indianenstammen en tot hun slaven dan in Zuid-Afrika het geval is geweest, waar de contacten tussen de Boeren en hun slaven en met de Koisan veel nauwer waren. Zijn conclusie is dat ‘the divergence of the developments of New Netherland Dutch and Cape Dutch is crucially linked to the differing social and linguistic relations between Europeans and non-Europeans in the two colonies’ (Buccini 1996: 48). Kortom, het verschil in taalontwikkeling heeft te maken met een verschillende mate van ‘creolisering’ door de verschillende maatschappelijke omstandigheden (contact met slaven) waarin het Nederlands in de kolonies mee te maken kreeg.

In hoeverre nu Buccini’s ‘contacttheorie’ spoort met die van Hesselings, is een kwestie van nader onderzoek.

6. Slotopmerkingen

In de jaren negentig van de twintigste eeuw is van verscheidene kanten gewezen op de interessante resultaten die een vergelijking van het Afrikaans met het Leeg Duits (of met de voorganger ervan) kan opleveren. Van Marle & Smits (1993) hebben indertijd beide talen al in een bredere vergelijkende exercitie betrokken en in 1993 suggereerde David L. Gold dat de traditionele vergelijking van het Nederlands met het Afrikaans aangevuld zou moeten worden door ook het ‘New Netherland Dutch’ in de vergelijking te betrekken: dat was ‘a subject crying out for attention’ (Gold 1993: 227, 237). In diverse publicaties heeft Buccini (1995: 259, 2000: 14 v.) benadrukt dat men de ‘linguistic developments [...] in the Dutch colonial empire’ eens naast elkaar zou moeten zetten, bijvoorbeeld de beschikbare

²⁴ Om de juistheid of onjuistheid van zijn opvattingen is het me nu niet te doen. Ik wil er evenwel op wijzen dat Den Besten (2012: 300) heeft geconcludeerd dat ‘Hesselings does not have any linguistic data that confirm his hypothesis of a “Malayo-Portuguese” mixed language at the Cape’.

gegevens inzake het New Netherland Dutch, het Negerhollands, en het Afrikaans. Buccini heeft in 1996 een schets van een taalkundig drieluik gegeven en New Netherland Dutch, Cape Dutch en Afrikaans binnen één artikel aan de orde gesteld. Toch vind ik het jammer dat het indertijd voor Hesseling blijkbaar niet mogelijk is geweest om een artikel te schrijven over ‘Het Nederlands in Noord-Amerika en het Nederlands in Zuid-Afrika’²⁵. Ook Jespersen heeft zijn voorgenomen exposé over het Afrikaans naar het lijkt niet uit de pen weten te krijgen.

Wat opvalt in de diverse uiteenzettingen die in de loop van de jaren gegeven zijn, is het feit dat, hoewel we bij zowel het Afrikaans als het Leeg Duits ‘language change in progress’ (Raidt 1998) kunnen waarnemen, deze verandering voor het Afrikaans als ‘progress’ (Jespersen c.s.) wordt geduid, terwijl voor het Leeg Duits in verband met soortgelijke verschijnselen van ‘language decay’ (van Marle 2001: 97) wordt gesproken. Het verrast dan ook niet dat de Nederlandse anglist Etsko Kruisinga (1940: 161) naar aanleiding van het werk van Jespersen eens opgemerkt heeft dat taalverandering ‘noch verval noch vooruitgang’ kan zijn. De taak van de taalkundige is ‘noch het betreuren en veroordelen’, maar verklaren, zo meende hij. Hoe dit ook zij, de casus van het hier besproken koloniale Nederlands-in-verandering laat opnieuw zien dat het van belang is om zich rekenschap te geven van de terminologie die men kiest en om de vooronderstellingen te expliciteren.

Jespersen en Hesseling hadden onderling verschillende invalshoeken gekozen: een functionele versus een creolistische, en beiden wilden ze hun opvattingen graag bevestigd zien aan de hand van gegevens uit (post)koloniaal Nederlands. Of hun inzichten nu ‘goed’ of ‘fout’ waren en of hun resultaten altijd overtuigden, dat is niet altijd relevant. Voor wie meer dan honderd jaar later op zoek is naar een verloren tijd of naar een verloren taal, kan het altijd instructief zijn om te zien hoe oude meesters hun zoektocht hebben ingericht, en vooral waarom ze dat zo en niet anders hebben gedaan.

Ten slotte wil ik opmerken dat onderzoek naar (de geschiedenis van) het koloniale en postkoloniale Nederlands niet alleen het terrein van de traditionele neerlandistiek verbreedt, maar ook voor een internationaal forum het belang laat zien van de voortgezette studie van de vele ‘regenboogkleuren van Nederlands taal’ (Van Ginneken).

²⁵ Ik neem aan dat J.D. Prince hem niet het benodigde materiaal daarvoor heeft kunnen leveren. Toch bleven ze blijkbaar contact houden. In 1934 stuurde Prince nog een overdruk van een artikel van zijn hand aan Hesseling. De handgeschreven opdracht luidde: ‘Heer Prof Dr D.C. Hesseling met de beste wensen. Dec 12, 1934’ (UB Leiden, BPL 2408).

Bibliografie

- Aitchison, Jean. 1981. *Language Change: Progress or decay?* London: Fontana.
- Bachman, Van Cleaf. ([1980]). *Introduction to Low Dutch Dictionary*. Unpubl. ms.
- [Beer, Taco H. de]. 1877. 'Uit de Vereenigde Staten'. *Noord en Zuid* 1, 243–244.
- Besten, Hans den. 2012. 'The Hesseling Myth of a South-African Malayo-Portuguese'. *Roots of Afrikaans. Selected writings of Hans den Besten*. Ed. by Ton van der Wouden. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 294–301.
- Blair, Hugh. 1783. *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. In two volumes. London: W. Strahan & T. Cadell; Edinburg: W. Creech.
- Blair, Hugh. 1788. *Lessen over de Redekunst en fraaie weetenschappen*. Eerste deel. Deventer: Lucas Leemhorst. [Uit het Engels vertaald door Herman Bosscha].
- Boekenoogen, G.J. 1903. 'Afrikaansch en Noordhollandsch'. *Album Kern. Opstellen geschreven ter eere van Dr. H. Kern, hem aangeboden door vrienden en leerlingen op zijn zeventigsten verjaardag den VI. April 1903*. Leiden: Brill, 245–248.
- Bosman, Daniël Brink. 1916. *Afrikaans en Maleis-Portugees*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen. Groningen: P. Noordhoff.
- Bossenbroek, Martin. 2013. *De Boerenoorlog*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
- Brill, Johannes. 1868. *Over de classificatie der talen*. Redevoering ter gelegenheid van de openbare promotie, den 15den Julij 1868.
- Brill, Johannes. 1875. 'De landstaal'. *Du Toit* 1880, 28–39.
- Buccini, Anthony F. 1995. 'The Dialectical Origins of New Netherland Dutch'. *Dutch Linguistics in a Changing Europe. The Berkeley Conference on Dutch Linguistics 1993*. Ed. by Thomas Shannon & Johan P. Snapper. Lanham etc., University Press of America, 211–263.
- Buccini, Anthony F. 1996. 'New Netherland Dutch, Cape Dutch, Afrikaans'. *Taal en Tongval*. The-manummer 9, 35–51.
- Buccini, Anthony. 2000. 'Swanekens Ende Wilden: Linguistic Attitudes and Communication Strategies among the Dutch and Indians in New Netherland'. *The Low Countries and the New World(s): Travel, Discovery, Early Relations*. Ed. by Johanna Prins a.o. Lanham etc, 11–28.
- Deumert, Ana. 2004. *Language Standardization and Language Change. The dynamics of Cape Dutch*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Dewulf, Jeroen. 2013. 'Speaking the Truth and Shaming the Dutch: On Language and Rhetoric in Sojourner Truth's Speeches'. *Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis* 17:2, 201–215.
- Dosker, Nicholas H. 1880. 'De Nederlandsche taal in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika'. *Noord en Zuid* 3, 45–48, 226–231.
- [Du Toit, S.J.]. 1880. *Geskiedenis van die Afrikaanse taalbeweging ver vrind en vyand uit publieke en private bronne, bewerk deur 'n lid van die Genootskap van Regte Afrikaners*. Paarl: D.F. du Toit & Co.
- Du Toit, S.J. 1891. *Afrikaans ons Volkstaal. 71 Theses, of stellinge, neergeleg en verklaar*. Paarl: D.F. du Toit & Co.
- Emmer, Piet & Jos Gommans. 2012. *Rijk aan de rand van de wereld. De geschiedenis van Nederland overzee 1600–1800*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Gilmour, Rachel. 2006. *Grammars of Colonialism. Representing Languages in Colonial South Africa*. Basingstoke & New York: Palsgrave Macmillan.
- Ginneken, Jac. van. 1913. '[1°. Het oude Amerikaansch-Nederlandsch.]'. *Handboek der Nederlandsche taal*. Deel I. *De sociologische structuur der Nederlandsche taal* I. Nijmegen: L.C.G. Malmberg, 286–292. (Tweede dr. 1928).

- Ginneken, Jac. van & J. Endepols. 1917. 'Het Amerikaansch'. *De regenboogkleuren van Nederlands taal* door Jac. van Ginneken & J. Endepols. Nijmegen: Malmberg, 219–221. (Leergang der Nederlandsche taal, dl. 3).
- Gold, David L. 1993. *Zie Rosenstein, Roy S.*
- Haering, C.B. van. 1922. 'De taalbeschouwing van Jespersen'. *De Nieuwe Taalgids* 16, 206–215.
- Haering, C.B. van. 1956. 'Rationalisering en efficiency in taal'. *De Nieuwe Taalgids* 49, 15–22. (Herdruckt in *Gramarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd* door C.B. van Haering. Utrecht: HES Publishers, 226–236).
- Hesseling, D.C. 1899. *Het Afrikaansch. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche taal in Zuid-Afrika*. Leiden: Brill.
- Hesseling, D.C. 1912. 'Over een eigenaardigen vorm van het Nederlandsch, gesproken in de staat New-Jersey'. Wetenschappelijke mededeeling voor de vergadering van de Commissie voor Taal- en Letterkunde van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 19 februari 1912. *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1911–1912*. Leiden: E.J. Brill, 129.
- Hesseling, D.C. 1913. [Aantekeningen bij Prince 1913]. *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 32, 306–312.
- Hesseling, D.C. 1914. 'Eenige mededeelingen over het Jersey Dutch'. Voordracht gehouden op de maandvergadering van Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, Oktober 1913. *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1913–1914*. Leiden: Brill, 54–55.
- Hesseling, D.C. 1923. *Het Afrikaans. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandse taal in Zuid-Afrika*. Tweede herziene en vermeerderde uitgave. Leiden: Brill. (Eerste dr. 1899).
- Hinte, J. van. 1928. *Nederlanders in Amerika. Een studie over landverhuizers en volksplanters in de 19e en 20ste eeuw in de Vereenigde Staten van Amerika*. Eerste deel. Groningen: P. Noordhoff.
- Horst, Joop van der. 2013. *Taal op drift. Lange-termijnontwikkelingen in taal en samenleving*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Jespersen, Otto. 1891a. *Fremskridt i sproget*. København: Kleins Forlag. (Studier fra Sprog- og Oldtidforskning Udgivne af Det Philologisk-Historiske Samfund nr. 4).
- Jespersen, Otto. 1891b. *Studier over engelske kasus. Første raekke. Med en indledning: Fremskridt in sproget*. København: Kleins Forlag.
- Jespersen, Otto. 1894. *Progress in language, with special reference to English*. London [etc]: Swan Sonnenschein. (New edition with an introduction by James D. McCawley. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins 1993).
- Jespersen, Otto. 1903. [Aankondiging van Meyer 1901]. *Nordisk Tidsskrift for Filologi* 3d. Ser. 12, 27–28.
- Jespersen, Otto. 1905. 'The History of the English Language considered in its relation to other subjects.' *Englische Studien* 35, 1–18.
- Jespersen, Otto. 1922. *Language. Its nature, development and origin*. London: Allen & Unwin. (Repr. 1949).
- Jespersen, Otto. 1995. *A linguist's life. An English translation of Otto Jespersen's autobiography with notes, photo's and a bibliography*. Ed. by Arne Juul, Hans F. Nielsen & Jørgen Erik Nielsen. Odense: Odense University Press.
- Kruisinga, Etsko. 1905. [Bespreking van Meyer 1901]. *Beiblatt zur Anglia* 16, 175–178.
- Kruisinga, Etsko. 1940. 'Tweërlei Taalbeschouwing'. *Taal en Leven* 3, 161–171.
- Kruisinga, Etsko. 1941. 'Darwinistische taalwetenschap'. *Taal en Leven* 5, 11–25.
- Logeman, Hendrik. 1895. 'Taalverval of taalontwikkeling?' *Taal en Letteren* 5, 265–281; 329–352.
- Marais-Hogenhout, Nicolaas. 1904. *Praktisches Lehrbuch der Kapholländische Sprache (Burensprache). Sprachlehre, Gespräche, Lesestücke und Wörterbuch*. Wien & Leipzig: Hartleben.

- Marle, Jaap van. 2001. 'American 'Leeg Duits' ('Low Dutch') — a neglected language'. *Global Erolinguistics. European Languages in North America — Migration, Maintenance and Death*. Ed. By P. Sture Ureland. Tübingen: Niemeyer, 79–101.
- Marle, Jaap van & Caroline Smits. 1993. 'The inflectional system of overseas Dutch'. *Historical linguistics 1989. Papers from the 9th International Conference on Historical Linguistics, Rutgers University, 14–18 August 1989*. Ed. by Henk Aertsen & Robert J. Jeffers. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins, 313–328.
- Meyer, Heinrich. 1900. 'Der Ursprung der Burensprache'. *Festschrift dem Hansischen Geschichtsverein und dem Verein für niederdeutsche Sprachforschung dargebracht zu ihrer Jahresversammlung in Göttingen, Pfingsten 1900*. Göttingen: Fr. Wunder, 83–121.
- Meyer, Heinrich. 1901. *Die Sprache der Buren. Einleitung, Sprachlehre und Sprachproben*. Göttingen: Fr. Wunder.
- Müller, F. Max. 1877. *Lectures on the Science of Language*. Two vols. Ninth ed. London: Longmans, Green & Co. (Oorspr. 1861–1864).
- Murdoch, David. 1861. *The Dutch Dominion of the Catskills; or, the Times of 'The Bloody Brandt'*. New York: Derby & Jackson
- Nassau, H.J. 1865. 'Eenige aanteekeningen omtrent Neêrlandsch Indië en andere koloniën in verband en zamenhang met de algemeene en de vaderlandsche geschiedenis'. *Geschriften van Dr. H.J. Nassau*. Eerste deel. Groningen: J.B. Wolters 1878, 309–389.
- Nielsen, Hans Frede. 1989. 'On Otto Jespersen's View of Language Evolution'. *Otto Jespersen. Facets of his Life and Work*. Ed. by Arne Juul & Hans F. Nielsen. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 61–78.
- Noordegraaf, Jan. 2008a. 'Progress in language and progress in communication. The case of Afrikaans'. *Audiatur et altera pars. Kommunikationswissenschaft zwischen Historiographie, Theorie und empirischer Forschung. Festschrift für H. Walter Schmitz*. Hrsg. von Achim Eschbach, Mark A. Halawa & Jens Loenhoff. Aachen: Shaker Verlag, 209–223.
- Noordegraaf, Jan. 2008b. 'Nederlands in Noord-Amerika. Over de studie van het *Leeg Duits* (Low Dutch)'. *Trefwoord, tijdschrift voor lexicografie*. Januari 2008, 1–29 (<http://www.fryske-akademy.nl/trefwoord>).
- Noordegraaf, Jan. 2010. 'Waar komt *Leeg Duits* vandaan?'. *Trefwoord, tijdschrift voor lexicografie*, juni, 1–10. (<http://www.fryske-akademy.nl/fa/uitgaven/trefwoord>)
- Noordegraaf, Jan. 2012. 'Nederlands in Amerika. Vragen rond het *Leeg Duits* (Low Dutch)'. *Akten des XII. Internationalen Germanistenkongresses Warschau 2010: Vielheit und Einheit der Germanistik weltweit*. Band 4: *Sprache in der Literatur / Kontakt und Transfer in der Sprach- und Literaturgeschichte des Mittelalters und der Frühen Neuzeit / Die niederländische Sprachwissenschaft — diachronisch und synchronisch*. Hrsg. von Franciszek Gruzca, Anne Betten, Alexander Schwarz & Stanislaw Prędoła. Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang, 339–344.
- Noordegraaf, Jan. 2013a. 'Hesseling honderd jaar later. Over postkoloniale linguïstiek in Nederland'. *Honderd jaar taalwetenschap. Artikelen aangeboden aan Saskia Daalder bij haar afscheid van de Vrije Universiteit*. Onder redactie van Theo Janssen & Jan Noordegraaf. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen, 125–138.
- Noordegraaf, Jan. 2013b. 'Naar woorden zoeken. James Storms (1860–1849) en het Jersey Dutch'. *De tienduizend dingen. Feestbundel voor Reinier Salverda*. Onder redactie van A.J. Brand, B.M. Groen, E. Hoekstra & C. van der Meer. Leeuwarden: Fryske Akademy, 317–329.
- Prince, J. Dyneley. 1910. 'The Jersey Dutch dialect'. *Dialect Notes* 3, 459–484.
- Prince, J. Dyneley. 1913. 'A text in Jersey Dutch'. *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 32, 306–312. (Repr. in *Fragments from Babel* by John Dyneley Prince. New York, [N.Y.]: Columbia University Press, 145–150).

- Prince, J. Dyneley. 1914. 'Netherland settlers in New Jersey'. *New Jersey Historical Society Proceedings* 9. Third series no. 1, 1–7.
- Raidt, Edith. 1998. 'Language change in progress. Morphological erosion in present-day "South-African Dutch" and 18th century "Cape Dutch"'. *Historical Linguistics 1995. Selected papers from the 12th International Conference on Historical Linguistics, Manchester, August 1995. Volume 2: Germanic Linguistics*. Ed. by Richard M. Hogg & Linda van Bergen. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 269–284.
- Rosenstein, Roy S. 1993. 'Broadening the perspectives of South African English and Afrikaans research (An interview with David J. Gold on his work in these fields)'. *Lexikos* 3, 227–258.
- Simms, Jephtha Root. 1845. *History of Schoharie County, and border wars of New York; containing also a sketch of the causes which led to the American Revolution; and interesting memoranda of the Mohawk Valley; together with much other historical and miscellaneous matter, never before published*. Albany: Munsell & Tanner.
- Stoffel, Cornelis. 1882. 'Een wettige dochter der Hollandsche taal'. *Volks-almanak voor het jaar 1882*. Amsterdam: Spin & Zoon, 1–16.
- Storms, James B.H. 1964. *A Jersey Dutch vocabulary*. Park Ridge, N.J.: Pascack Historical Society.
- Valkhoff, Marius F. 1945. *De expansie van het Nederlands*. Derde dr. Den Haag: Leopold.
- Valkhoff, Marius F. 1966. *Studies in Portuguese and Creole with special reference to South Africa*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Verdoolaege, Annelies & Jacques van Keymeulen. 2010. *Grammatica van het Afrikaans*. Gent: Academia Press
- Vendryes, Joseph. 1921 [1914]. *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*. Paris: La renaissance du livre.
- Wal, Marijke van der. 2009. 'Nederlands spreken als uitgangspunt: Willem Sijbrand Logeman (1850–1933) in het meertalige Zuid-Afrika'. *Woorden wisselen. Voor Ariane van Santen bij haar afscheid van de Leidse universiteit*. Onder redactie van Ronny Boogaart e.a. Leiden: SNL, 329–338.
- Winkel, Jan te. 1896. 'Het Nederlandsch in Noord-Amerika en Zuid-Afrika'. *Vragen van de Dag* 11, 337–362, 418–442, 483–505.
- Winkel, Jan te. 1897. *De Nederlandsche taal in Zuid-Afrika*. Dordrecht: Algemeen Nederlandsch Verbond.
- Winkel, Jan te. 1899. *Waar het om gaat in Zuid-Afrika. Een woord tot het Nederlandsche volk*. Haarlem: Bohn.
- Winkel, Jan te. 1905. *Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche taal*. Culemborg: Blom & Olivierse.